

СЕКЦІЯ 1. ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВ ВЛАСНИКІВ У СУЧАСНИХ УМОВАХ ІНТЕГРАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ

Харитонов Євген Олегович,

доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, заслужений діяч науки і техніки України, зав. кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія»

Харитонova Олена Іванівна,

доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, заслужений діяч науки і техніки України, зав. кафедри права інтелектуальної власності та корпоративного права Національного університету «Одеська юридична академія»

ОДЕСЬКА ШКОЛА ЦИВІЛІСТИКИ: ЗНАЧЕННЯ ПОСТАТІ ВОЛОДИМИРА ВАСИЛЬОВИЧА ЛУЦЯ

У вітчизняній юриспруденції цивілістика розглядається з двох позицій:

1) як узагальнююче поняття, що вживається для визначення суспільних відносин цивільно-правового змісту, пов'язаних з цивільним правом, проблемами нормативного регулювання майнових та особистих немайнових прав фізичних і юридичних осіб та практикою цивільних правовідносин (включаючи сімейно-правові, цивільно-процесуальні та приватні міжнародно-правові відносини);

2) як галузь юридичної науки, предметом якої є: норми цивільного права; цивільні правовідносини як юридична форма відповідних суспільних відносин, що регулюються цивільним законодавством; юридичні факти; судова, судово-господарська і адміністративна практика застосування цивільно-правових норм [1, с. 363].

Звісно, такий підхід можливий. Особливо на юридично-побутовому рівні, властивому для довідникових видань.

Однак у точному (юридично професійному) значенні цього слова «цивілістика» не може вважатися сукупністю цивільних і пов'язаних з ними відносин (сукупністю відносин цивільно-правового змісту тощо).

Натомість, доцільним є виходити з того, що цивілістика є галуззю юридичної науки, котра має свій предмет, структуру, методологію, напрямки дослідження, завдання тощо. Тобто, поняття «цивілістика» і «наука цивільного права» є синонімами.

На цьому підґрунті можна запропонувати визначення цивілістики (науки цивільного права) як сукупності знань про правове становище приватної особи, її цивільні права, засоби реалізації та захисту останніх, об'єднані у систему понять, категорій, ідей, теорій та концепцій.

Основним предметом аналізу є наука цивільного права, як така. Система (структура) цивілістики виглядає наступним чином: методологія приватного (цивільного) права, догма (приватного) цивільного права, історія приватного (цивільного) права, порівняльна цивілістика.

Методологія цивілістики займається, на рівні найвищої наукової абстракції, аналізом суто теоретичних положень, таких як характеристика поняття та сутності приватного права; основи визначення становища приватної особи у суспільстві; визначення засад її взаємин з іншими приватними особами, державою, іншими соціально-публічними утвореннями та їхніми фігурантами; захист прав приватної особи тощо, які є наріжним каменем у загальному предметі цивілістики.

«Практична цивілістика» («догма цивільного права») вивчає характер, особливості і зміст норм певної системи цивільного права; структуру, зміст і форми цивільного законодавства; тлумачить його; вивчає й аналізує практику застосування цивільно-правових норм із метою визначення їхньої ефективності. Предметом цього розділу цивілістики є, передусім, чинне цивільне законодавство і практика його застосування.

«Історична цивілістика» – вивчає розвиток приватного (цивільного) права як у цілому, так і окремих його інститутів. Предметом її дослідження може бути приватне право як наднаціональна система, окремі традиції приватного права, національні системи цивільного права, взяті в їхньому історичному розвитку, а також розвиток самої цивілістики, як науки цивільного права.

«Порівняльна цивілістика» має метою визначення загального й особливого у різних системах приватного права, можливість рецепції, акультурації, імплементації концепцій, засад цивільного права, окремих правових рішень чи їхньої сукупності. Її завданням є вивчення різних систем приватного права, як елементів відповідної культури, а також національних

систем цивільного права та цивілістичних інститутів, взятих у їхньому розвитку.

Дослідники характеризують цивілістику за допомогою кількох підходів: 1) шляхом характеристики особистості знаних цивілістів у контексті опису їхніх основних праць [2, 3 с. 47-48] або характеристики праць цивілістів у контексті життєпису їхніх авторів [4, с. 102-120]. Він може бути названим «персоналістським» або «персоналістсько-бібліографічним» підходом); 2) шляхом аналізу характерних напрямків досліджень та здобутків окремих цивілістичних шкіл [5, с.107–123; 6, с. 44-46]. Такий підхід можна назвати «класифікаційним» або ж «персоналістсько-класифікаційним»; 3) шляхом акцентування уваги на виокремленні та висвітленні основних періодів або етапів розвитку цивілістики взагалі, цивілістики окремої країни, регіону тощо. Його можна назвати «хронологічним» підходом. Найчастіше він застосовується для характеристики цивілістики певної країни, що дозволяє показати динаміку розвитку в ній цивілістичної думки [7, с. 25 – 28]. При цьому всередині згаданого поділу на етапи (періоди) можлива більш складна систематизація матеріалу, що дозволяє згрупувати здобутки цивілістів за концептуальними підходами, предметом дослідження тощо.

Із врахуванням викладеного концепт «цивілістична школа» можерозглядатися й бути охарактеризованим у подвійному значенні: широкому та вузькому.

У широкому сенсі «цивілістичну школу» – можна визначити як сукупність наукового потенціалу (правознавців, особистостей) у галузі цивілістики, що реалізується шляхом отримання наукових результатів на певних, властивих саме цій сукупності засадах, які відрізняють її від інших аналогічних шкіл.

При такому підході критерії об'єднання науковців в одну цивілістичну школу можуть бути різноманітними: країна, місцевість, місто, вищий навчальний (науково-дослідний) заклад, особистість керівника, особисті взаємини (симпатії чи антипатії) тощо. Аналіз діяльності цивілістичної школи у такому випадку може провадитися з наступною деталізацією її діяльності за допомогою «персоналістського» чи «хронологічного» підходів.

Однак, можливим є й дослідження особливостей «цивілістичної школи», взятої у її вузькому значенні – як сукупності наукового потенціалу (правознавців, особистостей) у галузі цивілістики, що реалізується шляхом дослідження проблем у певному розділі цивільного (приватного) права. При цьому визначальним стає «предметний» критерій, який дозволяє визначити «точку» прикладення наукових зусиль (наукового потенціалу) для вирішення наукових завдань у галузі цивілістики (до того ж, у тому чи іншому її розділі).

Таким чином, поняття «школа» має не лише суб'єктивний об'єднуючий момент, але набуває й підстави для об'єднання за об'єктивним критерієм (предмет досліджень у межах цивілістики).

Розглядаючи під таким кутом зору наукові розвідки цивілістів НУ «ОЮА», можна зробити висновок, що вони проводилися, у різних галузях цивілістики: теорії (методології) цивільного права, практичної цивілістики, порівняльної та історичної цивілістики. У цих галузях викладачами кафедри цивільного права і кафедри права інтелектуальної власності і корпоративного права НУ ОЮА, аспірантами та здобувачами цих кафедр активно проводилися наукові дослідження і були отримані суттєві результати.

Поміж характерних рис досліджень цивілістичної школи НУ ОЮА можна назвати наступні: 1) послідовне використання історичного та компартивістського методів, що дозволяє прослідкувати генезис правових категорій, понять та інститутів і особливості їхнього розвитку, а також з'ясувати їх місце поміж інших правових феноменів та інститутів, у тому числі, в інших правових системах, надто в умовах сучасних інтеграційних процесів; 2) бачення приватного права як концепту, а основних його категорій – як правових концептів, що дає підстави для використання концептного методу цивілістичних досліджень; 3) формування, зокрема, за допомогою використання концептного методу дослідження цивілістичних «субшкіл»: школи рецепції римського приватного права (котра, власне, почала формуватися одночасно з формуванням самої цивілістичної школи НУ ОЮА); школи права інтелектуальної власності (як власності віртуальної); школи «ІТ-права», школи спортивного права та ін.

На жаль, дати повну характеристику наукового доробку цивілістів НУ ОЮА за час існування університету не дозволяє обсяг і жанр. Тому обмежимось короткою згадкою про кількісні показники тільки за останні три роки: загалом опубліковано 1250 наукових праць. У тому числі – 21 монографія, 6 підручників, 17 навчальних посібників, 400 наукових статей, 750 тез. Також, за весь час по кафедрі цивільного права було захищено 8 докторських (Т.С. Ківалова, О.С. Кізлова, С.Д. Гринько, С.Б. Булеца, О.В. Басай, Н.Ю. Голубєва, І.В. Давидова, А.Р. Чанишева) і 107 кандидатських (В.М. Зубар, О.М. Калітенко, С.Б. Булеца, В.О. Гончаренко, С.В. Мазуренко, Н.В. Фомічова, О.О. Кулініч, О.С. Адамова, Л.О. Єсіпова, К.М. Глиняна, І.Г. Бабич, Ю.В. Кривенко, Д.С. Прутян, І.В. Давидова, Т.О. Колянковська, О.С. Омельчук, О.Ю. Цибульська, Є.Ш. Гарєєв, Т.Є. Крисань, Ю.Г. Орзіх, Н.І. Костова, М.В. Матійко, К.Г. Некіт, А.Р. Чанишева, І.С. Продаєвич, О.М. Лукавецька, Н.В. Вороніна, В.С. Деревнін, Н.С. Адаховська, Ю.С. Суха, В.О. Токарева, С.В.

Завальнюк, С.І. Клім, В.Г. Швидка, Б.В. Фасій та ін.) дисертацій. Тому предметом розгляду далі будуть лише ті наукові результати, котрі найбільш яскраво репрезентують творчі здобутки у відповідній сфері). По кафедрі права інтелектуальної власності і корпоративного права захищено 4 докторських (О.О. Кулініч, Г.О. Ульянова, О.В. Басай, О.В. Бігняк) і 16 кандидатських дисертацій.

Отже, у Національному університеті «Одеська юридична академія» існує оригінальна школа цивілістики, наукові здобутки якої значною мірою ґрунтуються на підґрунті школи рецепції римського права НУ ОЮА і удосконалюються у дослідженнях інноваційних шкіл сучасної цивілістики.

Втім, констатація цього достатньо очевидного факту не є нашою метою. Набагато більш цікавим (і приємним) у нашому випадку є висвітлення ролі Володимира Васильовича Луця у становленні та розвитку цивілістичної школи НУ ОЮА і генетично пов'язаних з нею традиційних і новітніх «субшкіл».

Як зазначалося вище, «цивілістична школа» – це сукупність наукового потенціалу (правознавців, особистостей) у галузі цивілістики, що реалізується шляхом отримання наукових результатів на певних, властивих саме цій сукупності засадах, які відрізняють її від інших аналогічних шкіл. Таким чином підкреслюється значення особистостей у науці, котрі, власне, продукують ідеї, пропонують засади їх дослідження, обирають напрямки наукових розвідок, організують локальні спільноти дослідників, узагальнюють отримані результати тощо

Таке визначення здається нам досить вдалим. Однак його положення щодо існування «сукупності наукового потенціалу (правознавців, особистостей) у галузі цивілістики», як умови виокремлення школи, потребує додаткового роз'яснення.

На наш погляд, крім постаті/постатей лідерів наукової школи, котрі діють «всередині неї», важливе значення має постать «зовнішнього» експерта, наукового авторитету, котрий оцінює напрямки досліджень, їхню стратегію та тактику, підтримує плідні ідеї та критикує вразливі місця концепції, вади отриманого результату тощо. Він може виступати у якості рецензента, опонента, часом – співавтора. Саме завдяки йому остаточний результат є таким, яким його знає і сприймає (або не сприймає) наукова спільнота.

Для цивілістичної школи НУ ОЮА таким доброзичливим «експертом», підкажчиком, камертоном вірності напрямків і характеру наукових досліджень багато років є доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України Володимир Васильович Луць.

Тісна наукова співпраця з Володимиром Васильовичем почалася з того часу, коли він у 1997 році погодився виступити опонентом по докторській

дисертації одного з авторів цього матеріалу з досить незвичною, як на ті часи темою «Рецепція римського приватного права: теоретичні та історико-правові аспекти». Аби оцінити значення цього кроку досить згадати, що наприкінці 90-х років минулого століття школи рецепції римського приватного права в Україні ще не було, а єдиним дороговказом у вітчизняній романістиці була низка підручників з римського приватного (цивільного) права видатного українського романіста і цивіліста Панаса Андроновича Підопригори (котрий, на жаль, вже пішов від нас). Що вже говорити про хвилювання здобувача докторського ступеню і претендента на формування концепції рецепції римського приватного права !

Та хвилювання виявились даремними. Попри те, що Володимир Васильович не був «романістом» у класичному розумінні цього поняття, його аналіз положень дисертації свідчив про чудову орієнтацію у проблематиці рецепції права, визнанні значення останньої для удосконалення концепції цивільного законодавства України. Але головним (а надто, з погляду дисертанта) було те, що зауваження були не лише кваліфікованими, але й доброзичливими. Вони були з тих зауважень, що стимулюють до нових пошуків, додаючи упевненості у вірності обраного напрямку дослідження тощо.

Так почалося багаторічне наукове співробітництво Володимира Васильовича Луця і цивілістичної школи НУ ОЮА, котра розвивалася і міцніла при його сприянні та за його участі.

Після того Володимир Васильович Луць неодноразово виступав опонентом на захисті дисертацій представників Одеської школи цивілістики. Зокрема, він був опонентом по докторським дисертаціям Т.С. Ківалової, Н.Ю. Голубевої, О.С. Кізлової, та по кандидатським дисертаціям викладачів кафедри Н.В. Вороніної, В.О. Гончаренко, І.В. Давидової, С.В. Мазуренко, Б.В. Фасія, Н.В. Фомічової (Чорногор), О.Ю. Цибульської, а також здобувачів кафедри О.А. Волкова, Т.Є. Крисань, Г.В. Макаренко, Д.Ф. Плачкова, Є.С. Северової, В.Д. Фролова.

За ці роки Володимир Васильович був рецензентом низки монографій, присвячених теоретичним питанням цивілістики,⁶ концептуальним проблемам

⁶ Харитонов Є.О. Нариси теорії цивілістики (поняття та концепти): Монографія. – О.: Фенікс, 2008. – 464 с.; Цивільне право України (традиції та новації): монографія / авт. кол.; за заг. ред. Є.О. Харитонова, Т.С. Ківалової, О.І. Харитонів ; наук. ред. Н.Ю. Голубєва. – Одеса : Фенікс, 2010. – 700 с.; Харитонов Є.О., Харитонів О.І. Цивільні правовідносини : моногр. 2-ге вид., перероб. і доп. – Одеса: Фенікс, 2011. – 456 с.; Цивільне законодавство України (основні категорії, принципи та концепти) : монографія / авт. кол.; за заг. ред. Є.О. Харитонів. – Одеса : Фенікс, 2012. – 344 с.; Харитонов Є.О. Регулятивні правовідносини: приватноправовий та публічно-правовий виміри: монографія / Харитонов Є.О., Харитонів О.І. – Одеса, 2018. – 397 с.; Харитонов Є.О., Харитонів О.І. Приватне право як концепт. Т.І. Витоки. – Одеса: Фенікс, 2018. – 556

права інтелектуальної власності⁷ тощо, а також рецензентом низки підручників з Цивільного права України.⁸ Важливими були міркування В.В. Луця щодо проблем адаптації цивільного права України до приватного права Європи.⁹ Підтримав В.В. Луць і становлення новітніх відгалужень школи цивілістики, зокрема, школи ІТ-права, погодившись бути рецензентом низки монографій у цій галузі.¹⁰ Був Володимир Васильович і співавтором фундаментальних видань кафедри цивільного права¹¹ (на жаль, менше, ніж хотілося б, але при його завданні і це можна вважати нашим успіхом).

Підсумовуючи викладене, маємо зазначити: можливо, школа цивілістики НУ ОЮА склалася б і без участі Володимира Васильовича Луця. Але її формування йшло б з більшими труднощами, можливо, довше, не так успішно. Ми це усвідомлюємо і щиро вдячні за участь, сприяння і допомогу. Дякуємо від імені всіх представників нашої школи цивілістики. Здоров'я і наснаги! Довгих років життя! Ми Вас любимо і шануємо!

ЛІТЕРАТУРА:

1. Юридична енциклопедія: В 6 т. /Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: «Укр. Енцикл.». – Т.6. – 2004. – 792 с. (автор статті – В.П. Нагребельний).

с.; Правочини та їх недійсність в інформаційному суспільстві: теорія і практика : монографія / І.В. Давидова ; НУ ОЮА. – Одеса : Юридична література, 2018. – 368 с.; Договір довірчого управління майном: порівняльно-правовий аналіз : моногр. / К.Г. Некіт. – Одеса : видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2012. – 184 с.; Харитонов Є.О. Цивільні правовідносини : моногр. / Є.О. Харитонов, О.І. Харитонova. – 2-ге вид., перероб. і доп. – Одеса : Фенікс, 2011. – 456 с.

⁷ Харитонova О.І. Правовідносини інтелектуальної власності, що виникають внаслідок створення результатів творчої діяльності (концептуальні засади): монографія / О.І. Харитонova. – Одеса: Фенікс, 2011. – 346 с.

⁸ Старцев О.В. Цивільне право України : Підручник. – Вид.2, перероб. і доп. – К. : Істина, 2009. – 816 с.; Цивільне законодавство України : навч. посібник / авт. : Є.О. Харитонов, Т.С. Ківалова, О.С. Кізлова [та ін.] ; за ред. д. ю. н., проф. Є.О. Харитонova, К.Г. Некіт. – Одеса : Юридична література, 2013. – 392 с.; Харитонов Є.О., Старцев О.В. Цивільне право України : Підручник. – Вид. 2, перероб. і доп. – К. : Істина, 2007. – 816 с.; Харитонов Е.О., Саниахметова Н.А. Гражданское право Украины: Учебник. – Х.: ООО «Одиссей», 2004. – 960 с.; Цивільне законодавство України: концепція, категорії, визначення : навч. посібник / авт. кол.; за ред. д-ра юрид. кін. – Одеса : Юридична література, 2014. – 324 с.; Харитонов Є.О., Харитонova О.І., Дрішлюк А.І. Добровільне представництво у цивільному праві України: Навчальний посібник. – К.: Істина, 2007. – 176 с.; Право на житло в Україні: реалізація та захист. Навчально-довідкове видання / За заг. ред. Є.О. Харитонova. – Х.: ТОВ «Одиссей», 2008. – 456 с.; Цивільний процес України : Підручник / За ред. Є.О. Харитонova, О.І. Харитонova, Н.Ю. Голубевої. – К. : Істина, 2011. – 536 с.; Основи римського приватного права : посіб. для аудиторного і самостійного вивчення курсу / Є.О. Харитонов. – Одеса : видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2016. – 396 с.

⁹ Харитонов Є.О. Україна – Європа: проблеми адаптації у галузі приватного права : монографія. – Одеса : Фенікс, 2017. – 358 с.; Концепт приватного права в умовах інтеграції : навч. посіб. / Є.О. Харитонов. – Одеса : Фенікс, 2017. – 260 с.

¹⁰ ІТ-право: поняття та сутність: монографія/ за ред. О.І. Харитонova, Є.О. Харитонova. – Одеса: Фенікс, 2017. – 316 с.; ІТ-право та інформаційна безпека : монографія / авт. кол.: за ред. д.ю.н., проф. О.І. Харитонova, д.ю.н., проф. Харитонova Є.О. – Одеса : Фенікс, 2017. – 176 с.; Давидова І.В. Правочини та їх недійсність в інформаційному суспільстві: теорія і практика: монографія. НУ ІЦЮА. Одеса: Юридична література, 2018. – 368 с.

¹¹Зобов'язальне право України: Підручник / За ред. Є.О. Харитонova, Н.Ю. Голубевої. – К.: Істина. – 848 с.; Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар. Видання третє перероблене та доповнене – Х.: ТОВ «Одиссей», 2006. – 1200 с.; Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар. Видання п'яте, перероблене та доповнене // За заг. ред. Е.О. Харитонova, Н.Ю. Голубевої. – Х.: ТОВ «Одиссей», 2009. – 1208 с.

2. Шершеневич Г.Ф. Наука гражданского права в России. – М.: Статут, 2003. – 250 с.
3. Цивільне право України: Підручник. У 2-х кн. / За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнєцової. Кн. 1. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 624 с.
4. Ромовська З. Українське цивільне право: Загальна частина. Академічний курс. Підручник. – К.: Атіка, 2005. – 560 с.
5. Підпригора О. Цивілістична наука в Київському університеті ім. Тараса Шевченка // Вісник Академії правових наук України. – 1999. – № 2 (17). – С. 107–123;
6. Харитонов Є.О. Школа рецепції римського права в Одеській національній юридичній академії // Наукові праці Одеської національної юридичної академії. – Том 1. – Одеса, 2002. – С. 44 – 64.
7. Цивільне право України: Навч. посібник/ За ред. Р. О. Стефанчука. – К.: Наукова думка; Прецедент, 2004. – 361 с.

Голоденко Ірина Олександрівна,
старший викладач кафедри цивільно-правових дисциплін
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

ПРАВОВИЙ РЕЖИМ МАЙНА ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Реформування системи вищої освіти супроводжується змінами в механізмі правового регулювання діяльності закладів вищої освіти, особливим місце в якому займають фінансово-господарські відносини, що є підставою для формування майнової бази (з метою забезпечення здійснення освітніх функцій).

Режим прав на майно освітніх установ відноситься до обмежених речових прав, похідних від права власності. При цьому освітні заклади використовують конструкцію організаційно-правової форми установи, права якої мають відому специфіку, в першу чергу – в їх обсязі і характері.

Так, Закон України «Про вищу освіту» у ст. 70 визначає, що «матеріально-технічна база закладів вищої освіти включає будівлі, споруди, землю, комунікації, обладнання, транспортні засоби, службове житло та інші матеріальні цінності. Майно закріплюється за державним або комунальним закладом вищої освіти на праві господарського відання і не може бути предметом застави, а також не підлягає вилученню або передачі у власність юридичним і фізичним особам без згоди засновників закладу вищої освіти та вищого колегіального органу самоврядування закладу вищої освіти» [1].

Якщо звернутися до раніше діючого освітнього законодавства, то слід зазначити, що згідно зі ст. 63 Закону України «Про вищу освіту» від 17 січня